

Anna Bujnowska

UNIwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

Agnieszka Lasota

UNIwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie

DYSTANS EMOCJONALNY PRZYSZŁYCH NAUCZYCIELI I PEDAGOGÓW WOBEC OSÓB ZE SPECJALNYMI POTRZEBAMI EDUKACYJNYMI

EMOTIONAL DISTANCE OF FUTURE EDUCATORS AND TEACHERS TOWARD PEOPLE WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS

Abstract

This article contains analysis of emotional distance of future educators and teachers toward people with disabilities. Theoretical basis for this research is structural approach to attitude, composed out of three aspects: behavioral, emotional and cognitive. The method of a diagnostic survey was used in the study, as well as *Semantic Differential* by U. Jakubowska (1993) and *Terms Test* as an additional technique. The research covered 594 pedagogy and teaching students. The conclusions reached are to contribute toward creating a positive relationship between future educators and different groups of students with special educational needs.

Key words: emotional distance, persons with disabilities, teachers, special educational needs, attitudes,

Słowa kluczowe: dystans emocjonalny, osoby niepełnosprawne, nauczyciele, specjalne potrzeby edukacyjne, postawy

WPROWADZENIE

Postawy społeczne są jedną z najtrudniejszych do przebycia barier na drodze integracji osób ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi. Często bowiem nieprzychylnie nastawienie emocjonalne czy zachowania społeczne stanowią najistotniejszą przeszkodę na drodze do pełnego uczestnictwa osób z niepełnosprawnością w życiu społecznym (A. Ostrowska, 1994, s. 93).

Rozważając problematykę postaw i dystansu społecznego osób zdrowych wobec różnych grup osób z niepełnosprawnością, należy zwrócić uwagę na ich różnorodne wymiary (L.P. Schmelkin, 1984, s. 152): widoczność niepełnosprawności (mniejszy dystans,

jeśli osoby zdrowe nie postrzegają lub nie są świadome niepełnosprawności innych), rodzaj dysfunkcji (natura zaburzenia: organiczna / funkcjonalna) oraz normy i zasady społeczne, a dokładniej ostracyzm społeczny (mniejszy dystans wobec niepełnosprawnych niż chorych psychicznie czy nieprzystosowanych społecznie).

Joanna Kossewska (2000, s. 92) zwraca uwagę na determinanty postaw społeczeństwa wobec osób ze specjalnymi potrzebami. Ogromne znaczenie odgrywają czynniki kulturowe. Zmiana sposobu myślenia całego pokolenia jest bardzo trudna. Sposób postrzegania „innych”, nie pasujących do „normy” często jest bowiem przekazywany z generacji starszej na młodszą, a proces modelowania rozpoczyna się już we wczesnym dzieciństwie. Innym czynnikiem są cechy osobowościowe pełnosprawnych. Osoby z wysokim poziomem lęku, neurotyzmu czy agresji częściej wykazują postawy negatywne wobec niepełnosprawnych (T. Witkowski, 1994, s. 13).

Szczególnie istotne znaczenie dla dzieci ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi ma kontakt z opiekunami, nauczycielami czy specjalistami; jakie postawy prezentują osoby w zależności od doświadczenia zawodowego. Czy nauczyciele, psychologowie, pedagogowie, którzy znajdują się w grupie zawodów o największym prawdopodobieństwie spotykania w pracy takich osób, mają bardziej pozytywne postawy wobec niepełnosprawnych niż reszta społeczeństwa? Osoby te, z racji pełnionych funkcji zawodowych, powinny w znaczny sposób przyczynić się do budowania pozytywnego nastawienia własnego i innych wobec osób odmiennych psychosomatycznie. Czy osoby, które przygotowują się do wykonywania tychże zawodów (studenci) już wykazują bardziej pozytywne lub negatywne postawy niż inni? Częściowe odpowiedzi na te pytania uzyskano poprzez badania własne. Wnioski zaś mają przyczynić się do kształtowania pozytywnego stosunku przyszłej kadry pedagogicznej i nauczycielskiej wobec różnych grup uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi.

Podłożem badań było strukturalne ujęcie „postawy”, zgodnie z którym jest to „trwała i złożona organizacja trzech komponentów: emocjonalnego, poznawczego i behawioralnego” (S. Mika, 1982, s. 117). Komponent afektywny (emocjonalny) może wyrażać się w postaci dodatnich lub ujemnych emocji oraz ocen związanych z przedmiotem postawy. Komponent poznawczy stanowi wiedza o obiekcie postawy oraz przekonania dotyczące przedmiotu postawy. Komponent behawioralny zaś to mniej lub bardziej jednorodny zespół dyspozycji do zachowania się w określony sposób wobec obiektu postawy (M. Marody, 1976, s. 20).

W strukturalnej koncepcji postaw wszystkie trzy komponenty są wzajemnie powiązane i uwarunkowane. Komponent afektywny określa kierunek działania (dążenie lub unikanie) oraz warunkuje jego formę (zachowanie bardziej skrajne lub bardziej umiarkowane). Komponent poznawczy zaś określa cel działania (nakierowanie na przedmiot postrzegany jako pewna całość bądź też na niektóre tylko jego elementy) oraz jego formę (dostarczając informacji o cechach i własnościach obiektu). Komponent behawioralny modyfikować może natomiast pozostałe składniki postawy poprzez zapotrzebowanie na nowe informacje, niezbędne dla skonkretyzowania programu działania (M. Marody, 1976, s. 22).

Oceny na poziomie werbalnym wyrażają się w zastosowaniu następujących określeń: dobry, zły, słuszny, niesłuszny. Natomiast siła emocji wskazuje na intensywność postawy, pozwalając na uporządkowanie ich w sposób jednowymiarowy, to znaczy od wartości dodatnich, poprzez obojętne do silnie ujemnych (M. Marody, 1976, s. 18). Komponent ten nadaje zatem kierunek postawie, tj. określa w kategoriach *pozytywny/negatywny* stosunek do danego przedmiotu.

METODOLOGIA BADAŃ WŁASNYCH

Celem niniejszego opracowania uczyniono analizę dystansu emocjonalnego przejawianego przez przyszłych pedagogów i nauczycieli wobec różnych grup osób niepełnosprawnych.

Sformułowano następujące pytania badawcze:

Pytanie 1. Wobec których grup osób niepełnosprawnych przyszli pedagodzy i przyszli nauczyciele przejawiają najmniejszy, a wobec których największy dystans emocjonalny?

Pytanie 2. Czy występuje różnica istotna statystycznie pomiędzy grupą badanych przyszłych pedagogów i grupą przyszłych nauczycieli w zakresie ujawnianego dystansu emocjonalnego wobec osób niepełnosprawnych?

W badaniach własnych zastosowano metodę sondażu diagnostycznego. Celem określenia dystansu emocjonalnego, przejawianego przez studentów pedagogiki oraz studentów kierunków nauczycielskich wobec różnych grup osób niepełnosprawnych, zastosowano *Dyferencjał Semantyczny* w opracowaniu U. Jakubowskiej (1993). Uzyskano zatem informacje dotyczące wartości, jaką badani przypisują danemu pojęciu oraz informacje na temat odległości między pojęciami w przestrzeni semantycznej. Przy czym odległość ta jest miarą różnic w znaczeniu afektywnym pojęć. Niniejsze badania miały określić różnice w znaczeniu afektywnym pojęcia „ja”, w stosunku do pojęcia „inni ludzie” tj. osoby z różnym rodzajem niepełnosprawności. Z tego względu wprowadzono do narzędzia wymienione dwie kategorie pojęć. W pierwszym przypadku badany miał oceniać siebie („ja”), zaś w zakres pojęcia „inni ludzie” wchodziły obiekty dobrane zgodnie z kryteriami dystansu społecznego, dzielącego partnerów interakcji (U. Jakubowska, 1993, s. 104). Dla potrzeb zrealizowanych badań określono różnicę w znaczeniu afektywnym pojęcia „ja” w stosunku do następujących pojęć: *mój kolega, osoby niewidome, osoby słabo widzące, osoby niesłyszące, osoby słabo słyszające, osoby z upośledzeniem umysłowym, osoby przewlekłe chore, osoby z uszkodzeniem narządu ruchu, osoby z trudnościami w uczeniu się, osoby społecznie niedostosowane, osoby z zaburzeniami psychicznymi*. Listę 10 par przymiotników przyjęto za Jakubowską (1993). Badani zaznaczali swoje odpowiedzi na skali 7-stopniowej. Dla każdego pojęcia użyto oddzielnego kompletu skal, tak aby uniknąć niebezpieczeństwa powtarzania ocen tego samego pojęcia na różnych skalach. Wyniki, które badani mogli otrzymać dla każdego pojęcia mieszczą się w granicach od 10 do 70 punktów. Im wyższy wynik otrzymali badani, tym bardziej przychylnie emocjonalnie znaczenie jest przypisywane danemu pojęciu. Aby określić dystans emocjonalny studen-

tów wobec poszczególnych grup osób niepełnosprawnych, obliczono różnicę pomiędzy wynikami otrzymanymi dla pojęcia „ja” a wynikami otrzymanymi dla pozostałych kategorii osób niepełnosprawnych. Im większa wartość różnicy, tym większym dystansem emocjonalnym wobec osób niepełnosprawnych charakteryzują się badane osoby.

Ponadto, jako narzędzie uzupełniające i dopełniające niniejsze badania zastosowano *Test Pojęć*. Zadaniem badanej młodzieży akademickiej było podanie pięciu dowolnych określeń, które ich zdaniem najlepiej charakteryzują każdą z następujących grup osób niepełnosprawnych: osoby z zaburzeniami sensorycznymi (niewidome, słabo widzące, niesłyszące, słabo słyszające), przewlekłe chore, z zaburzeniami psychicznymi, niepełnosprawne ruchowo, niedostosowane społecznie, niepełnosprawne intelektualnie oraz osoby z trudnościami w uczeniu się. Należy podkreślić, iż wybór pojęć, ich treść oraz formę, całkowicie pozostawiono dowolności badanych.

W przypisywanych pojęciach zawarte były oceny, wskazujące na pozytywne, obojętne lub negatywne postawy badanych względem wymienionych grup osób niepełnosprawnych. Zatem uzyskane pojęcia podzielono na trzy kategorie: pozytywne, obojętne i negatywne. Doboru pojęć do każdej kategorii dokonano na podstawie kryteriów zaproponowanych przez D. Majewską (1986, s. 54) oraz E. Zasępę (1998, s. 279).

Do kategorii pozytywnej zaliczono: (a) pozytywne cechy charakteru (aktywność, przyjacielskość, serdeczność, wrażliwość, dobroć), (b) umiejętność i zdolność (np. inteligencja, bogata wyobraźnia), (c) określenia dotyczące aktywności społecznej, przełamania własnych ograniczeń, np. pracowity, zaangażowany, przezwyciężający trudności, samodzielny.

Do kategorii obojętnej zaliczono: (a) cechy opisujące rodzaj inwalidztwa lub choroby (urojenia, nadużywanie alkoholu, niesłyszący, biała laska), (b) cechy obojętne, niespecyficzne dla danej kategorii (młody, stary, małomówny, wstydlivy).

Do kategorii negatywnej zaliczono: (a) negatywne cechy charakteru (złośliwy, nieuczciwy, nieodpowiedzialny, mściwy, wybuchowy, okrutny, chciwy, chytry), (b) określenia ośmieszające, lekceważące (czubek, idiota, tępy), (c) określenia dotyczące izolacji społecznej (odepchnięty, opuszczony, nieakceptowany, nie bierze czynnego udziału w życiu), (d) określenia świadczące o załamaniu psychicznym, braku poczucia bezpieczeństwa, oparcia w sobie i w innych (zagubiony, załamany, nieufny, nieszczęśliwy, bezsilny), (e) przypisywanie zachowań, cech destrukcyjnych społecznie (kradnie, brutalny, łobuz, szantażysta, bije rodzinę), (f) negatywne cechy zewnętrzne (śmierdzący, brzydki, brudny, podarte ubranie).

CHARAKTERYSTYKA GRUPY BADANEJ

W badaniach uczestniczyło 594 studentów Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie¹. Badania prowadzono w latach 2012–2013. Grupę podstawową (A) stanowili studenci pedagogiki (297 osób), w tym: studenci pedagogiki: ogólnej (33%), pedagogiki

¹ Prezentowane badania stanowią wycinek szerszych badań prowadzonych przez A. Bujnowską na temat postaw wobec osób z niepełnosprawnością.

specjalnej (17%), wczesnoszkolnej i przedszkolnej (13%), opiekuńczo-wychowawczej (20%), resocjalizacyjnej (17%). Studenci pedagogiki przygotowują się między innymi do pracy dydaktycznej z dziećmi w wieku przedszkolnym (3–6 r. ż.) i wczesnoszkolnym (7–10/12 r. ż.) oraz do pracy opiekuńczej i pedagogicznej na takich stanowiskach, jak: pedagog szkolny (na wszystkich szczeblach edukacji), pedagog specjalny (w placówkach specjalnych, integracyjnych lub ogólnodostępnych na wszystkich szczeblach edukacji), pedagog wspomagający w klasach integracyjnych (na wszystkich szczeblach nauczania), wychowawca w internacie, domu dziecka. Zatem stanowią oni przyszłą kadrę pedagogiczną, która będzie wsparciem nie tylko dla dzieci, młodzieży i ich rodzin, ale również dla nauczycieli, nauczających poszczególnych przedmiotów w szkołach podstawowych, gimnazjum i szkołach średnich.

Grupę porównawczą (B) stanowili studenci realizujący studia nauczycielskie (297 osób) na takich kierunkach, jak: filologia polska (12%), chemia (12%), historia (12%), biologia (12%), geografia (12%), ekonomia (10%), filologia romańska (10%), politologia (10%), bibliotekoznawstwo (10%). W przyszłości absolwenci powyższych kierunków będą mogli podjąć pracę jako nauczyciele przedmiotu w szkole podstawowej, gimnazjum lub szkole średniej. Studenci kierunków nauczycielskich poza przygotowaniem merytorycznym związanym ze studiowanym przedmiotem (np. chemia, biologia itp.) realizują blok pedagogiczno-psychologiczny rozwijający ich wiedzę, postawy i kompetencje niezbędne do prowadzenia efektywnego procesu dydaktycznego.

Badani z grupy podstawowej, w zdecydowanej większości (91,92%) są absolwentami liceów ogólnokształcących, mieszkańcami dużych miast (31,65%) oraz wsi (29,29%). Wychowali się w rodzinach pełnych (ok. 80%), o średnim statusie ekonomicznym (55,89%), w których była przynajmniej dwójka dzieci (88,22%). Większość badanych nie miała kontaktu z osobą niepełnosprawną w środowisku rodzinnym (81,14%), rówieśniczym (78,79%) oraz w środowisku lokalnym (56,90%). Połowa badanych deklaruje, że nie miała do czynienia z tematyką niepełnosprawności w mediach (52,53%).

Grupa podstawowa (A) i grupa porównawcza (B) były równoważne pod względem płci, wieku, miejsca zamieszkania, struktury rodziny, sytuacji materialnej, typu ukończonej szkoły oraz częstotliwości kontaktu z osobami niepełnosprawnymi, zarówno w środowisku rodzinnym, koleżeńskim, jak i lokalnym. Zatem badani biorący udział w niniejszych badaniach różnili się jedynie kierunkiem studiów (studia pedagogiczne oraz studia nauczycielskie — przedmiotowe).

WYNIKI BADAŃ WŁASNYCH

Analiza danych zebranych za pomocą *Dyferencjału semantycznego* pozwoliła na określenie dystansu emocjonalnego wobec osób z różnymi kategoriami niepełnosprawności, grupy młodzieży akademickiej studiującej pedagogikę (A) w porównaniu ze studentami kierunków nauczycielskich (B). Uwzględniono następujące grupy wyodrębnione ze względu na doznawanie różnych utrudnień, ograniczeń lub uniemożliwień w funkcjonowaniu psychofizycznym i społecznym: osoby z zaburzeniami sensorycznymi (nie-

widome, słabo widzące, osoby niesłyszące, słabo słyszące), z uszkodzonym narządem ruchu, niepełnosprawne intelektualnie, przewlekle chore, z zaburzeniami psychicznymi, społecznie niedostosowane oraz osoby z trudnościami w uczeniu się. Z uczniami lub rodzicami doświadczającymi powyższych trudności, z pewnością, zarówno absolwenci pedagogiki, jak i przyszli nauczyciele, będą mieli okazje spotkać się w swojej przyszłej pracy pedagogicznej lub dydaktyczno-wychowawczej.

Różnice w uzyskanych wynikach badanej zmiennej między grupą podstawową (A) i grupą porównawczą (B) sprawdzono testem „t” Studenta dla grup niezależnych (IBM SPSS Statistics 21). Ponadto przedstawiono wartość różnicy pomiędzy pojęciem „ja” a pozostałymi pojęciami dotyczącymi grup osób niepełnosprawnych („ja” — „niewidomy”; „ja” — „niesłyszący” itd.). Aby uzyskać punkt odniesienia dla uzyskanych wyników, uwzględniono również różnicę pomiędzy pojęciami „ja” i „mój kolega”.

Na podstawie analizy danych zamieszczonych w tabeli 1 stwierdzono, że badani — niezależnie od kierunku studiów — wykazują zróżnicowany poziom akceptacji emocjonalnej różnych grup osób niepełnosprawnych. Wskazują na to zróżnicowane średnie wyniki różnicy pomiędzy pojęciem „ja” i pojęciami dotyczącymi pozostałych grup osób niepełnosprawnych.

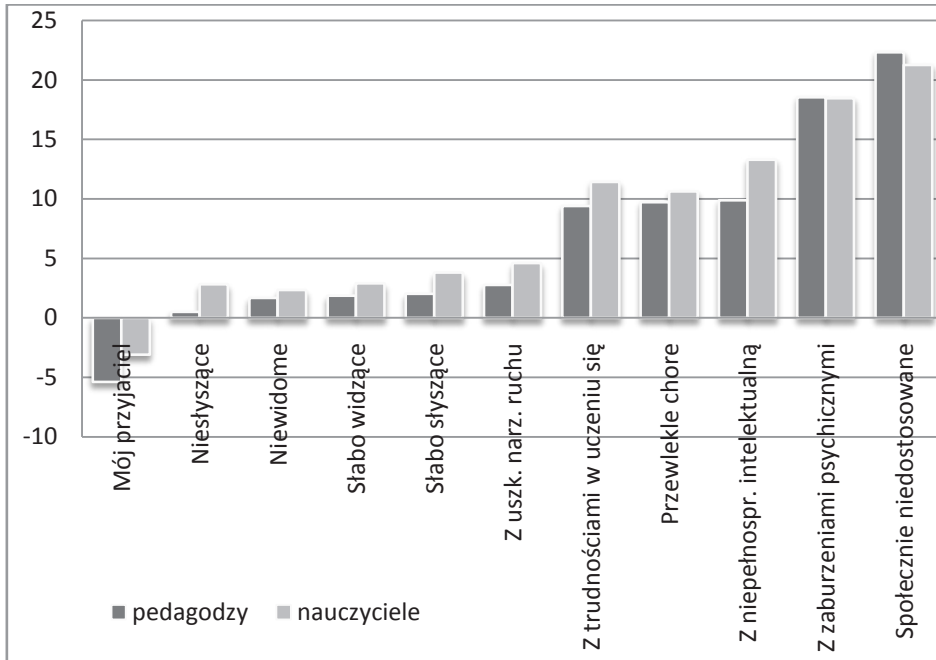
Studenci pedagogiki przejawiają najmniejszy dystans emocjonalny wobec osób z problemami sensorycznymi (niesłyszących ($x_{ja} - x_{niesł} = 0,51$) i niewidomych ($x_{ja} - x_{niewid} = 1,68$), słabowidzących ($x_{ja} - x_{s.widz} = 1,86$) słabosłyszących ($x_{ja} - x_{s.slysz} = 2,02$), następnie z uszkodzeniem narządu ruchu ($x_{ja} - x_{ruch} = 2,78$), z trudnościami w uczeniu się ($x_{ja} - x_{trudn} = 9,41$), wobec osób przewlekle chorych ($x_{ja} - x_{przew} = 9,74$) i upośledzonych umysłowo ($x_{ja} - x_{up.um} = 9,88$). Jako ostatnie, wskazujące na największy dystans emocjonalny, przyszli pedagogowie wymienili osoby z zaburzeniami psychicznymi ($x_{ja} - x_{z.psych} = 18,54$) i na końcu osoby społecznie niedostosowane ($x_{ja} - x_{nieodst} = 22,34$).

Wśród studentów kierunków nauczycielskich najbardziej pozytywny stosunek emocjonalny odnotowano również wobec grup osób z niepełnosprawnością sensoryczną: wobec osób niesłyszących ($x_{ja} - x_{niesł} = 2,84$), słabowidzących ($x_{ja} - x_{s.widz} = 2,91$), niewidomych ($x_{ja} - x_{niewid} = 3,34$) i słabosłyszących ($x_{ja} - x_{s.slysz} = 3,81$), następnie wobec osób z uszkodzeniem narządu ruchu ($x_{ja} - x_{ruch} = 4,61$), przewlekle chorych ($x_{ja} - x_{przew} = 10,64$), osób z trudnościami w uczeniu się ($x_{ja} - x_{trudn} = 11,44$) i z upośledzeniem umysłowym ($x_{ja} - x_{up.um} = 13,31$). Wyniki wskazujące na największy dystans emocjonalny zaobserwowano w odniesieniu do osób z zaburzeniami psychicznymi ($x_{ja} - x_{z.psych} = 18,48$) oraz wobec osób społecznie niedostosowanych ($x_{ja} - x_{nieodst} = 21,26$).

Na wykresie 1 dokonano zestawienia średnich wyników (w zakresie odległości między pojęciami) studentów pedagogiki i kierunków nauczycielskich w stosunku do osób z różnymi rodzajami niepełnosprawności. W trosce o większą przejrzystość prezentacji danych, grupy niepełnosprawności ułożono według stopnia przejawianego wobec nich dystansu emocjonalnego.

Wykres 1

Zestawienie średnich wyników uzyskanych przez studentów pedagogiki i kierunków niepedagogicznych w zakresie dystansu emocjonalnego w odniesieniu do 10 grup osób o specjalnych potrzebach edukacyjnych

Źródło: opracowanie własne

W obu badanych grupach uzyskane wyniki wyraźnie koncentrują się wokół trzech obszarów akceptacji emocjonalnej. Pierwszy obszar stanowią te kategorie niepełnosprawności, wobec których badani wykazują bardzo pozytywne nastawienie emocjonalne. Są to osoby z obniżoną lub brakiem sprawności sensorycznej (niesłyszące, niewidome, słabowidzące oraz słabosłyszące), a także osoby z niepełnosprawnością fizyczną. W drugim obszarze znajdują się grupy niepełnosprawności, wobec których przyszli pedagodzy i nauczyciele przejawiają umiarkowany/średni dystans emocjonalny, są to osoby przewlekłe chore, z trudnościami w uczeniu się i niepełnosprawne intelektualnie. Ostatni, trzeci obszar stanowią grupy osób, wobec których badani legitymują się największym dystansem emocjonalnym, co w przyszłości zdecydowanie może utrudnić profesjonalny kontakt na płaszczyźnie dydaktyczno-wychowawczej. Są to osoby psychicznie chore i nieprzystosowane.

Powyższe analizy dowiodły, iż dystans emocjonalny przejawiany przez badaną młodzież akademicką jest zróżnicowany i zależy od kategorii niepełnosprawności. Ponadto wykazano, że studenci zarówno pedagogiki, jak i kierunków nauczycielskich nie różnią się pod względem największego oraz najmniejszego poziomu akceptacji emocjonalnej określonych rodzajów niepełnosprawności.

Należy jednak zauważyć, iż wyniki uzyskane przez studentów pedagogiki, w odniesieniu do większości kategorii niepełnosprawności, są niższe niż w grupie studentów studiów niepedagogicznych. Fakt ten świadczy o mniejszym dystansie emocjonalnym przejawianym przez przyszłych pedagogów. Dlatego też w dalszej części pracy poddano analizie porównawczej wyniki uzyskane przez studentów pedagogiki i kierunków niepedagogicznych w odniesieniu do każdej grupy niepełnosprawności.

Biorąc pod uwagę wartość „t” Studenta (tabela 1, wykres 1) należy stwierdzić, iż wyniki uzyskane w grupie podstawowej (A) i w grupie porównawczej (B), w odniesieniu do pięciu spośród dziesięciu kategorii niepełnosprawności, różnią się w stopniu istotnym statystycznie. Studenci pedagogiki uzyskali istotnie niższe wyniki niż ich koledzy studiujący kierunki niepedagogiczne, w odniesieniu do osób z niepełnosprawnością intelektualną $t(592) = -3,46$; $p < 0,0001$, fizyczną $t(592) = -2,12$; $p < 0,05$, sensoryczną słuchową — niesłyszących $t(592) = -2,78$; $p < 0,01$, słabosłyszących $t(592) = -2,13$; $p < 0,05$, czy z trudnościami w uczeniu się $t(592) = -2,19$; $p < 0,05$. Oznacza to, że przyszli pedagodzy charakteryzują się większym poziomem akceptacji emocjonalnej osób z powyższymi rodzajami niepełnosprawności niż przyszli nauczyciele przedmiotów.

W przypadku pięciu kategorii niepełnosprawności nie odnotowano różnic istotnych statystycznie. Zatem studenci zarówno pedagogiki, jak i kierunków niepedagogicznych przejawiają podobny poziom akceptacji emocjonalnej osób niewidomych, słabo widzących oraz przewlekle chorych. A także podobny, wysoki poziom dystansu emocjonalnego wobec osób z zaburzeniami psychicznymi oraz społecznie niedostosowanych.

Również wyniki uzyskane za pomocą *Testu Przymiotników* (tabela 2), wskazują na różny poziom akceptacji różnych grup osób ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi.

Analiza pojęć — przypisywanych poszczególnym rodzajom niepełnosprawności — wykazała, iż wśród młodzieży studiującej pedagogikę oraz kierunki niepedagogiczne w odniesieniu do pięciu grup osób niepełnosprawnych najbardziej liczną grupę stanowiły określenia pozytywne. Zatem studenci, niezależnie od kierunku studiów, pozytywnie postrzegają osoby z niepełnosprawnością fizyczną oraz osoby niepełnosprawne sensorycznie. Należy również zauważyć, iż odsetek pozytywnych odpowiedzi udzielonych przez przyszłych pedagogów, w porównaniu z młodymi dorosłymi będącymi w przyszłości nauczycielami, jest nieco wyższy.

W odniesieniu do pozostałych kategorii niepełnosprawności najbardziej liczną grupę, wśród młodzieży studiującej pedagogikę oraz kierunki niepedagogiczne, stanowiły określenia negatywne. Oznacza to, że przyszli pedagodzy i nauczyciele, niezależnie od kierunku studiów, postrzegają bardziej negatywnie grupy osób o specjalnych potrzebach edukacyjnych, to jest: osoby z chorobą przewlekłą, z niepełnosprawnością intelektualną, z zaburzeniami psychicznymi, niedostosowanych społecznie, a także, co szczególnie zasługuje na zwrócenie uwagi z racji wykonywanego przyszłego zawodu przez nauczycieli i bardzo duże prawdopodobieństwo pracy z takimi dziećmi — z trudnościami w uczeniu się.

Należy podkreślić, iż niemal 3/4 określeń, podanych przez przyszłych pedagogów w odniesieniu do osób z zaburzeniami psychicznymi i niedostosowanych społecznie, dotyczy negatywnych cech charakteru, cech zewnętrznych lub jest lekceważące. Powyższe grupy osób niepełnosprawnych są postrzegane najbardziej negatywnie. Z nieco mniejszą

Tabela 1

Analiza średnich wyników uzyskanych przez studentów pedagogiki oraz kierunków nauczycielskich w zakresie dystansu emocjonalnego wobec osób niepełnosprawnych

Grupy osób niepełnosprawnych	Pedagodzy				Nauczyciele				Wyniki testu „t” Studenta*	
	Średnia x	Odech. stand. Sd	Różnica średnich	Sd różnicy średnich	Średnia x	Odech. stand. Sd	Różnica średnich	Sd różnicy średnich	Wartość t	P
Ja	47,85	7,74			48,35	8,28				
Mój przyjaciel	53,23	7,89	-5,38	9,39	51,42	8,70	-3,07	9,14	-3,03	0,002
Niewidome	46,17	8,69	1,68	10,43	46,01	8,29	2,34	10,62	-0,77	0,443
Słabo widzące	45,99	7,98	1,86	9,60	45,43	7,88	2,91	9,89	-1,31	0,188
Niesłyszące	47,34	8,26	0,51	9,91	45,51	8,53	2,84	10,47	-2,78	0,005
Słabo słyszące	45,83	8,31	2,02	10,39	44,53	7,94	3,81	10,13	-2,13	0,033
Z niepełnosprawnością intelektualną	37,97	9,78	9,88	11,87	35,04	9,31	13,31	12,26	-3,46	0,000
Przewlekłe chore	38,10	9,39	9,74	11,16	37,71	9,24	10,64	10,92	-0,98	0,323
Z uszkodzeniem narządu ruchu	45,06	8,87	2,78	10,21	43,73	8,75	4,61	10,82	-2,12	0,034
Z trudnościami w uczeniu się	38,44	8,70	9,41	10,96	36,91	8,84	11,44	11,52	-2,19	0,028
Spółecznie nieprzystosowane	25,50	8,49	22,34	11,10	27,09	8,45	21,26	11,65	1,16	0,246
Z zaburzeniami psychicznymi	29,30	8,78	18,54	11,58	29,86	8,74	18,48	11,47	0,06	0,948

Źródło: opracowanie własne

[*Df = 592, **Różnica średnich: średnia „Ja” – średnia „Mój przyjaciel” ($x_{ja} - x_{moj\_przyjaciel}$); średnia „Ja” – średnia „Niewidome” ($x_{ja} - x_{niewid}$); średnia „Ja” – średnia „Słabo widzące” ($x_{ja} - x_{slabo\_widz}$); średnia „Ja” – średnia „Niesłyszące” ($x_{ja} - x_{nieslyz}$); średnia „Ja” – średnia „Słabo słyszące” ($x_{ja} - x_{slabo\_slyz}$); średnia „Ja” – średnia „Z uszkodzeniem narządu ruchu” ($x_{ja} - x_{uszkod}$); średnia „Ja” – średnia „Z trudnościami w uczeniu się” ($x_{ja} - x_{trudnosc}$); średnia „Ja” – średnia „Spółecznie nieprzystosowane” ($x_{ja} - x_{nieprzystosowane}$); średnia „Ja” – średnia „Z zaburzeniami psychicznymi” ($x_{ja} - x_{psych}$).]

Tabela 2

Zestawienie określeń pozytywnych, obojętnych oraz negatywnych podanych przez studentów pedagogiki oraz kierunków niepedagogicznych w odniesieniu do 10 kategorii niepełnosprawności

Grupy osób niepełnosprawnych	Kierunki pedagogiczne										Kierunki niepedagogiczne													
	Udzielone odpowiedzi					Udzielone odpowiedzi					Udzielone odpowiedzi					Udzielone odpowiedzi								
	Razem		Określenia pozytywne		Określenia obojętne		Określenia negatywne		Razem		Określenia pozytywne		Określenia obojętne		Określenia negatywne		Razem		Określenia pozytywne		Określenia obojętne		Określenia negatywne	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Z zaburzeniami sensorycznymi	1180	100	519	44	400	34	261	22	1150	100	502	44	428	37	220	19								
Z niepełnosprawnością intelektualną	1219	100	460	38	259	21	500	41	907	100	233	26	236	26	438	48								
Przewlekłe chore	1219	100	238	19,5	318	26	663	54,5	1005	100	160	16	357	35,5	488	48,5								
Z niepełnosprawnością fizyczną	1207	100	608	50	280	23	319	27	950	100	390	41	304	32	256	27								
Z trudnościami w uczeniu się	1178	100	132	11	351	30	695	59	898	100	98	11	329	37	471	52								
Niedostosowane społecznie	1231	100	91	7	255	21	885	72	891	100	44	5	233	26	614	69								
Z zaburzeniami psychicznymi	1221	100	87	7	245	20	889	73	948	100	75	8	245	26	628	66								

Źródło: opracowanie własne

liczbą nieprzychylnych określeń są osoby z trudnościami w uczeniu się, przewlekłe chore i na końcu osoby z upośledzeniem umysłowym. Podobną kolejność kategorii niepełnosprawności — z przewagą negatywnych określeń — obserwuje się również w grupie porównawczej (wykres 1).

W odniesieniu do żadnej z badanych kategorii niepełnosprawności nie stwierdzono przewagi postaw neutralnych. Oznacza to, że badani charakteryzowali poszczególne grupy niepełnosprawności za pomocą określeń przede wszystkim skrajnych: pozytywnych lub negatywnych.

DYSKUSJA WYNIKÓW

Na podstawie przeprowadzonych badań można stwierdzić, że zarówno przyszli pedagodzy, jak i nauczyciele przedmiotów przejawiają zróżnicowany poziom akceptacji osób niepełnosprawnych: od bliskości emocjonalnej do dużego dystansu emocjonalnego. Ponadto, nastawienie emocjonalne badanych różni się w zależności od rodzaju niepełnosprawności, co jest zgodne z wynikami licznych wcześniejszych badań prowadzonych nad postawami wobec osób niepełnosprawnych w Polsce (por. A. Pielecki, Z. Kazanowski, 2001; J. Lipińska, A. Rogoża, 2003; A. Bujnowska, 2008; A. Pielecki, 2013).

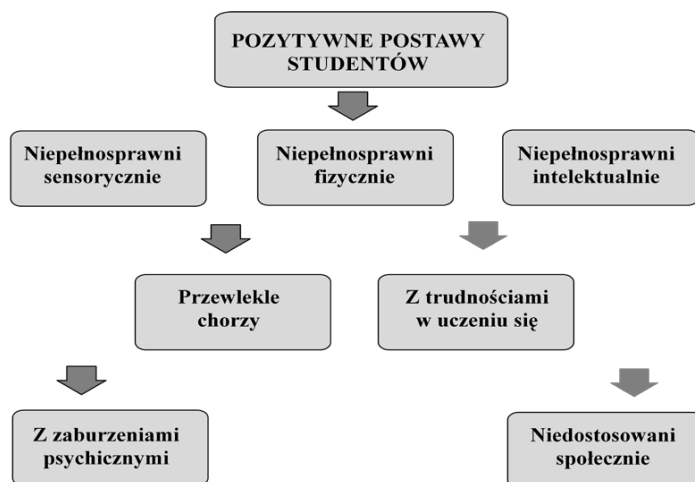
Kolejność dziesięciu grup niepełnosprawności umiejscowionych na kontinuum — od najbardziej akceptowanych do najmniej akceptowanych emocjonalnie — w obu badanych grupach jest podobna. Pozwoliło to na wyodrębnienie trzech obszarów akceptacji osób niepełnosprawnych, wobec których przyszli pedagodzy i nauczyciele przejawiają najbardziej pozytywne, przeciętne i negatywne nastawienie emocjonalne.

Wszyscy badani studenci, jako grupę osób niepełnosprawnych najbliższych emocjonalnie i postrzeganych najbardziej pozytywnie ocenili osoby z zaburzeniami sensorycznymi (osoby niewidome, niesłyszące, słabowidzące i słabosłyszące), a także osoby z niepełnosprawnością fizyczną. Największy dystans emocjonalny wystąpił w stosunku do osób przejawiających zaburzenia związane z funkcjonowaniem społecznym, czyli nieprzystosowanych społecznie oraz chorych psychicznie. Podobne wyniki uzyskali badacze opisujący zjawisko dystansu społecznego, emocjonalnego czy postaw społeczeństwa polskiego wobec osób niepełnosprawnych na przestrzeni ostatnich 30 lat (por. J. Kossewska, 2000). Wyniki badań E. Zasepy (1998) pokazały, że najbardziej akceptowanymi osobami przez pełnosprawnych są: osoby chore przewlekłe (np. na cukrzycę), osoby z niepełnosprawnością sensoryczną oraz osoby niepełnosprawne ruchowo. Najrzadziej pełnosprawni członkowie społeczeństwa są w stanie zaakceptować przestępców i osoby z chorobą alkoholową, zaś w stosunku do osób z niepełnosprawnością intelektualną czy chorych na schizofrenię przejawiane są często postawy obojętne. W badaniach prowadzonych przez A. Pieleckiego i Z. Kazanowskiego (2001) najmniejszy dystans emocjonalny odnotowano w stosunku do osób z trudnościami w zakresie percepcji sensorycznej, a więc z uszkodzeniem wzroku i słuchu. Największy dystans zaś stwierdzono wobec osób z upośledzeniem umysłowym.

Dla ustrukturyzowania uzyskanych wyników własnych, autorki opracowały schemat przedstawiający hierarchiczną strukturę postaw osób badanych, od najbardziej do najmniej pozytywnych (zwiększających nasilenie dystansu emocjonalnego).

Schemat 1

Hierarchiczna struktura pozytywnych postaw studentów — przyszłych pedagogów i nauczycieli wobec osób z różnym rodzajem niepełnosprawności i odmienności

Źródło: opracowanie własne

Wyjaśnienia takich wyników można dopatrywać się w dwóch źródłach. Po pierwsze, dzieci z zaburzeniami sensorycznymi czy z niepełnosprawnością fizyczną coraz rzadziej trafiają do szkół specjalnych na rzecz szkół ogólnodostępnych lub integracyjnych. Również osoby te coraz częściej czynnie uczestniczą w życiu społecznym, kulturowym i zawodowym. Dzięki temu studenci zarówno kierunków pedagogicznych, jak i przyszli nauczyciele przedmiotów być może mieli szansę już zetknąć się z tego typu problematyką podczas praktyk, wolontariatu czy podczas codziennego życia. Osoby z chorobą psychiczną czy nieprzystosowane społecznie przebywają często w izolacji (zakłady zamknięte, półotwarte), w związku z tym osobisty kontakt z nimi jest utrudniony. Jak dowodzi wiele badań istotną rolę w kształtowaniu pozytywnych postaw odgrywają doświadczenia własne w pracy i kontaktach osobistych z osobami niepełnosprawnymi. Osoby, którym brak takich doświadczeń, przejawiają zdecydowanie niechętnie postawy, natomiast ci, którzy mają niepełnosprawne rodzeństwo lub niepełnosprawnego członka rodziny, przejawiają najbardziej pozytywne postawy (por. V.W. Archie, C. Sherrill, 1989, s. 321; S.E. Miller, M.A. Roth, 1993, s. 618; E. Minczakiewicz, 1996, s. 136; A. Domagała-Kręciach, E. Zasepa, 2002, s. 304).

Po drugie, w programach studiów dla przyszłych pedagogów i nauczycieli realizowany jest obowiązkowy przedmiot: pedagogika specjalna, w ramach którego omawiane są zagadnienia dotyczące możliwości rozwoju dzieci, młodzieży i dorosłych niepełnosprawnych. Tematyka tyflopedagogiki, surdopedagogiki czy pedagogiki leczniczej jest

najczęściej poruszaną problematyką — właśnie ze względu na dość dużą liczbę tego typu dzieci realizujących obowiązek szkolny w szkołach ogólnodostępnych czy integracyjnych. Tematyka dotycząca nieprzystosowania społecznego czy chorób psychicznych jest wprawdzie realizowana w ramach kursu, ale głównie w formie teoretycznej. Istnieje tylko kilka specjalności (oligofrenopedagogika, pedagogika resocjalizacyjna), które dają szansę na zdobycie osobistego doświadczenia podczas praktyk w instytucjach zamkniętych czy półotwartych. Wiele prowadzonych badań (na przykład K. Barłóg, 2002; C. Kosakowski, 2003) potwierdza, iż postawy społeczne korelują z wiedzą uzyskaną w tym zakresie.

Prowadzone badania wykazały również, że studenci pedagogiki przejawiają zdecydowanie bardziej pozytywne nastawienie emocjonalne w odniesieniu do osób z niepełnosprawnością intelektualną, osób niesłyszących, z trudnościami w uczeniu się, słabosłyszących oraz z uszkodzeniem narządu ruchu niż ich koledzy studiujący na kierunkach niepedagogicznych. Uzyskane wyniki nie zaskakują, gdyż poddając analizie programy studiów oraz liczbę godzin praktyk realizowanych na kierunkach pedagogicznych i niepedagogicznych można zauważyć, że studenci pedagogiki (z racji przyszłego zawodu) mają zdecydowanie więcej możliwości uczestniczenia w zajęciach teoretycznych poruszających problematykę niepełnosprawności czy praktycznych w instytucjach przystosowanych dla osób o tych właśnie rodzajach niepełnosprawności. Dzięki temu mają też, poza wiedzą, konkretne narzędzia (np. język migowy) oraz własne doświadczenia w komunikacji z osobami o specjalnych potrzebach edukacyjnych. Wyjaśnienie to potwierdzają badania M. Kliš i J. Kossewskiej (1994), które wykazały, że czas trwania kontaktu z dziećmi niepełnosprawnymi wpływa na budowanie bardziej pozytywnych postaw. Potwierdzono, że studenci, którzy mają długi lub średnio długi kontakt z dziećmi niepełnosprawnymi, przejawiają bardziej pozytywne postawy wobec osób niepełnosprawnych niż osoby niemające doświadczeń w kontaktach z osobami niepełnosprawnymi.

Niepokojący jednak jest fakt, że przyszli pedagodzy przejawiają równie duży poziom dystansu emocjonalnego wobec osób z zaburzeniami psychicznymi oraz społecznie niedostosowanych, jak ich koledzy z kierunków niepedagogicznych. Oznacza to, że przyszli pedagodzy, wśród których niektórzy już realizują specjalność resocjalizacja, praca socjalna lub oligofrenopedagogika, w przyszłości będą bezpośrednio pracować z tymi grupami. Powstaje zatem pytanie dotyczące przygotowania tych młodych pedagogów do pracy zawodowej, ich postaw i kondycji emocjonalnej, a przede wszystkim efektywności ich oddziaływań w odniesieniu do grup, wobec których przejawiają negatywne nastawienie emocjonalne. Ponadto, w związku z dynamicznym rozwojem w Polsce integracji i inkluzji — należy przygotować nie tylko przyszłych pedagogów, ale także przyszłych nauczycieli do tworzenia odpowiedniego klimatu sprzyjającego wspólnej edukacji osób pełnosprawnych i niepełnosprawnych. Negatywne nastawienie emocjonalne nauczycieli i pedagogów wobec różnych grup osób ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi może przekładać się zarówno na relacje w klasie, z rodzicami, jak i przyczynić się do zaburzenia procesu dydaktycznego czy wychowawczego. Należy zatem uznać pedagogów i nauczycieli za „twórców” życia społecznego oraz „kreatorów” opinii i postaw społecznych u dzieci i młodzieży, dlatego też należałoby zwrócić szczególną uwagę na przygotowanie ich do pracy z dziećmi i młodzieżą o specjalnych potrzebach.

Badania przeprowadzone przez A. Towner (za: J. Kossewska, 2000, s. 102) dowodzą, że manipulując poznawczym komponentem postawy przez wzbogacanie wiedzy na temat osób niepełnosprawnych, można wpływać na komponent emocjonalny. Autor uznał, iż efektywność różnorodnych technik poznawczych jest taka sama, a więc z jednakowym powodzeniem można stosować wykład, dyskusję kierowaną, odgrywanie ról czy kontakt bezpośredni. Również B. Oszustowicz (1995, s. 55) zauważyła, iż rozbudzanie wiedzy o przyczynach niepełnosprawności, możliwościach, ograniczeniach, problemach codziennego życia i podstawach rewalidacji, a także osobiste kontakty w formie zabaw, zawodów sportowych, wycieczek prowadzą do zmiany obrazu osoby niepełnosprawnej i modyfikacji motywacji leżącej u podstaw podejmowania kontaktów z niepełnosprawnymi rówieśnikami. Zatem zajęcia z zakresu wiedzy o niepełnosprawności mogą odgrywać znaczącą rolę w kształtowaniu pozytywnych postaw względem tej grupy osób. J.T. Aldridge i G.A. Clayton (1987, s. 93) przeprowadzili badania, z których wynika, że kilkumiesięczny trening nauczycieli, w ramach którego zajęcia rozwijające wiedzę o niepełnosprawności prowadzone były raz w tygodniu, wpływa na zmianę ich postaw wobec dzieci niepełnosprawnych w kierunku pozytywnym. Podobne wnioski z badań uzyskano na gruncie polskim (na przykład A. Pielecki, Z. Kazanowski, 2001). Stwierdzono, iż zajęcia z zakresu pedagogiki specjalnej prowadzone w grupie studentów pedagogiki przyczyniły się do zmiany stosunku emocjonalnego do osób z uszkodzonym słuchem oraz osób z niepełnosprawnością ruchową. Badania L. Wandzla (1987, s. 194) wykazały, że ćwiczenia z psychiatrii pozytywnie kształtują postawy przyszłych lekarzy wobec chorych psychicznie, a pozytywne zmiany dotyczą wszystkich komponentów postawy.

IMPLIKACJE PRAKTYCZNE

Budując kierunki działań naprawczych należałoby przede wszystkim zwrócić uwagę na następujące aspekty:

1. Opracowując programy zajęć dla studentów pedagogiki, a w szczególności dla studentów pedagogiki specjalnej, należałoby stworzyć oddzielny kurs dotyczący psychologicznych strategii radzenia sobie w kontakcie z osobami najmniej akceptowanymi społecznie (chorymi psychicznie czy niedostosowanymi społecznie).
2. Opracowując programy zajęć dla studentów kierunków nauczycielskich należałoby:
  - poszerzyć tematykę pedagogiczno-psychologiczną o zagadnienia rozbudowujące i pogłębiające wiedzę z zakresu funkcjonowania osób: niesłyszących, niepełnosprawnych intelektualnie, chorych psychicznie, nieprzystosowanych społecznie;
  - w ramach zajęć fakultatywnych przygotować ofertę zajęć warsztatowych, w obrębie których prowadzony byłby trening zmiany postaw wobec osób odmiennych somatycznie czy społecznie;
  - przygotować ofertę zajęć praktycznych (zajęcia terenowe, praktyka międzysemestralna, praktyka ciągła) realizowanych w placówkach integracyjnych, specjalnych lub w ośrodkach zamkniętych;

- organizować spotkania studentów z osobami niepełnosprawnymi, rodzinami osób niepełnosprawnych oraz nauczycielami i wychowawcami szkół specjalnych;
- prowadzić działania rozbudzające zainteresowania problematyką niepełnosprawności (przeeglądy filmowe, wystawy prac, zawody sportowe);
- zachęcać studentów do wolontariatu w różnych instytucjach specjalnych;
- w uczelnianym biurze osób niepełnosprawnych stworzyć możliwość konsultacji, w punkcie doradczym, gdzie studenci pełnosprawni mogliby porozmawiać o swoich trudnościach, obawach lub wątpliwościach związanych z pracą czy nawet osobistym kontaktem z osobami niepełnosprawnymi.

BIBLIOGRAFIA

- Alridge Jerry T., Clayton Gypsy Abbott (1987), *Elementary teachers' cognitive and affective perceptions of exceptional children*, "Psychological Reports", 61, p. 91–94.
- Archie Valerie Williams, Sherrill Claudine (1989), *Attitudes toward handicapped peers of mainstreamed and nonmainstreamed children in physical education*, "Perceptual and Motor Skills", 69, p. 319–322.
- Barłóg Krystyna (2002), *Bariery i zagrożenia integracji osób niepełnosprawnych*, [w:] *Problemy pedagogiki specjalnej w okresie przemian społecznych*, pod redakcją naukową Andrzeja Pieleckiego, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Bujnowska Anna (2008), *Postawy studentów pedagogiki wobec różnych grup osób niepełnosprawnych*, [w:] *Socjopedagogiczne aspekty rehabilitacji osób niepełnosprawnych*, pod redakcją naukową Teresy Żółkowskiej, Marcina Wlazło, ZAPOL, Szczecin, s. 615–624.
- Domagała-Kręcioch Agnieszka, Zasepa Ewa (2002), *Postawy studentów uczelni pedagogicznej wobec niepełnosprawności*, [w:] *Wielowymiarowość integracji w teorii i praktyce edukacyjnej*, pod redakcją naukową Marii Chodkowskiej, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin, s. 303–307.
- Jakubowska Urszula (1993), *Czynności badawcze w psychologii i pedagogice. Zarys problematyki*, WSP, Bydgoszcz.
- Kliś Maria, Kosewska Joanna (1994), *Znaczenie empatii w interakcjach społecznych*, „Forum Oświatowe”, nr 1, s. 121–207.
- Kosakowski Czesław (2003), *Węzłowe problemy pedagogiki specjalnej*, Wydawnictwo Edukacyjne „AKAPIT”, Toruń.
- Kossewska Joanna (2000), *Uwarunkowania postaw. Nauczyciele i inne grupy zawodowe wobec integracji szkolnej dzieci niepełnosprawnych*, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, Kraków.
- Kossewska Joanna (2003), *Spoleczeństwo wobec osób niepełnosprawnych — postawy i ich determinanty*, „Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis. Studia Psychologica”, I, s. 1–11.
- Lipińska Jolanta, Rogoża Aneta (2003), *Stosunek i zachowania dzieci pełnosprawnych wobec dzieci niepełnosprawnych w klasach integracyjnych*, [w:] *Integracja osób w edukacji i integracjach społecznych*, pod redakcją naukową Zdzisława Kazanowskiego, Danuty Osik-Chudowskiej, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin, s. 278–284.
- Majewska Dorota (1986), *Postawy uczniów szkół ponadpodstawowych wobec osób odciągających od normy*, „Zagadnienia Wychowawcze a Zdrowie Psychiczne”, nr 5–6, s. 52–63.

- Marody Mirosława (1976), *Sens teoretyczny a sens empiryczny pojęcia postawy*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa, s. 20.
- Mika Stanisław (1982), *Psychologia społeczna*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Miller Sue Ellen, Roth Marta A. (1993), *Children's perceptions of responsibility: attitudes while working with peers with disabilities*, "Perceptual and Motor Skills", 76, p. 618.
- Minczakiewicz Elżbieta (1996), *Postawy nauczycieli i uczniów szkół powszechnych wobec dzieci niepełnosprawnych umysłowo*, [w:] *Spółczesność wobec autonomii osób niepełnosprawnych*, pod redakcją naukową Władysława Dykcika, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Adama Mickiewicza, Poznań, s. 131–144.
- Ostrowska Antonina (1994), *Niepełnosprawni w społeczeństwie*, [w:] *Badania nad niepełnosprawnością w Polsce 1993*, pod red. nauk. Antoniny Ostrowskiej, Wydawnictwo Instytutu Filozofii i Socjologii PAN, Warszawa, s. 93–97.
- Ostrowska Antonina (red.) (1994), *Badania nad niepełnosprawnością w Polsce 1993*, Wydawnictwo Instytutu Filozofii i Socjologii PAN, Warszawa.
- Oszustowicz Barbara (1995), *Uczeń upośledzony umysłowo w szkole masowej*, [w:] *Edukacja i integracja osób niepełnosprawnych*, pod red. nauk. Jana Fenczyna, Janiny Wyczesany, Polskie Stowarzyszenie Osób Niepełnosprawnych, Kraków, s. 51–56.
- Pielecki Andrzej (2013), *Zmiany postaw młodzieży wobec osób niepełnosprawnych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Pielecki Andrzej, Kazanowski Zdzisław (2001), *Przygotowanie nauczycieli do realizacji założeń integracji szkolnej dzieci niepełnosprawnych*, [w:] *Pedagogika specjalna w reformowanym ustroju edukacyjnym*, pod red. nauk. Zofii Pałak, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin, s. 205–214.
- Schmelkin Liora Pedhazur (1984), *Hierarchy of preferences toward disabled groups: a reanalysis*, "Perceptual and Motor Skills", Vol. 59, s. 151–157.
- Wandzel Leszek (1987), *Wpływ zajęć z psychiatrii na postawy studentów medycyny wobec chorych psychicznie*, „Psychiatria Polska”: 21, 4, s. 288–295.
- Witkowski Tadeusz (1994), *Konieczność zmiany stosunku do osób niepełnosprawnych*, [w:] *Problemy edukacji i integracji osób niepełnosprawnych ze społeczeństwem, Materiały I Europejskiego Kongresu „Niepełnosprawni bliżej Europy”*, pod red. nauk. Jana Fenczyna, Janiny Wyczesany, Polskie Stowarzyszenie Osób Niepełnosprawnych, Kraków, s. 11–17.
- Zasępa Ewa (1998), *Postawy społeczne wobec osób niepełnosprawnych*, „Roczniki Pedagogiki Specjalnej”, t. IX, s. 278–286.

Anna Bujnowska, Agnieszka Lasota

EMOTIONAL DISTANCE OF FUTURE EDUCATORS AND TEACHERS TOWARD PEOPLE WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS

Summary

Social attitudes are among the most difficult barriers to overcome in the process of integration of handicapped people. An unfavourable emotional attitude is frequently the most significant obstacle to full participation of people with disabilities in the social life. Therefore, it is extremely important to build a positive

emotional attitude towards people who are psychically or physically different. This special role can be fulfilled by teachers, educators and specialists working both with able-bodied and disabled children. Due to their profession, they can have an influence on shaping positive attitudes already in the youngest pupils. However, a question arises whether the people who are preparing for the professions of a teacher and an educator show favourable attitudes towards people with special needs. Do the people who are going to shape the behaviour of future generations display themselves desirable attitudes towards those who are different?

The aim of the presented research is to analyse the emotional distance of students – future educators and teachers – towards various groups of handicapped people. It was examined towards which groups of disabled people the surveyed respondents felt the smallest and the largest emotional distance and whether the future educators and teachers differed in terms of the distance maintained. The theoretical basis of the research was a structural concept of “an attitude”. The method of a diagnostic survey was used in the study, as well as *Semantic Differential* by U. Jakubowska (1993) and *Terms Test* as an additional technique. The research covered 297 pedagogy students, including special needs education, early school, preschool and general pedagogy, as well as 297 students of teaching majors: Polish studies, chemistry, history, geography and biology.

The results of the research demonstrate that both future educators and teachers of particular school subjects show various levels of acceptance for handicapped people: from emotional closeness to considerable emotional distance. The emotional distance of the respondents differs depending on the type of disability. The results focus on three spheres of emotional acceptance, forming a hierarchical structure of positive attitudes of students – future educators and teachers – towards people with various kinds of disabilities. The respondents display the smallest emotional distance towards people with sensory disabilities (blind and deaf) and towards physically handicapped people. A slightly larger emotional distance is demonstrated towards people with chronic diseases and pupils with learning difficulties. On the other hand, the largest emotional distance is shown towards mentally ill and socially maladjusted people. Furthermore, it is found that future educators express a more positive emotional attitude than the respondents who are going to be teachers of particular school subjects in the future.